

УДК 378.018.8:33-051

DOI: 10.31499/2307-4914.1(21).2020.210227

НАУКОВІ ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ МОДЕЛІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ У СИСТЕМІ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

Кірдан Олександр, кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки та соціально-поведінкових наук, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-2667-6589

E-mail: kirdan_alex@ukr.net

У статті обґрунтовано наукові принципи реалізації авторської моделі професійної підготовки майбутніх економістів у системі неперервної освіти. Застосовано методи дослідження: аналіз, синтез, узагальнення, конкретизація, порівняння, експлікація, генералізація. Виокремлено та обґрунтовано загальнодидактичні (неперервної професійної освіти та самоосвіти, цілісності, науковості, комплексності, наступності, послідовності й систематичності, системності, професійної спрямованості навчання та ін.) та інноваційно-професійні принципи реалізації авторської моделі професійної підготовки майбутніх економістів у системі неперервної освіти: спрямованість на цілісне формування і розвиток особистості майбутнього економіста; відповідність змісту професійної підготовки сучасним тенденціям розвитку науки, виробництва і технологій; узгоджене використання форм, методів і технологій навчання та викладання; рефлексії; індивідуального зворотного зв'язку; урахування вимог роботодавця-стейкхолдера та ін.

Ключові слова: методологічні засади, наукові принципи, загально дидактичні принципи, інноваційно-професійні принципи, закономірності, модель, професійна підготовка, система неперервної освіти, майбутні економісти.

SCIENTIFIC PRINCIPLES ON REALIZATION OF THE FUTURE ECONOMISTS' PROFESSIONAL TRAINING MODEL IN THE SYSTEM OF CONTINUOUS EDUCATION

Kirdan Oleksandr, PhD in Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Economics and Social-Behavioral Sciences, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0003-2667-6589

E-mail: kirdan_alex@ukr.net

The relevance of the study is related to the importance of methodological justification for the implementation of the author's model of training of future economists in the system of continuing education.

The purpose of the article is to substantiate the scientific principles of the author's model on professional training of future economists in the system of continuing education. The use of general theoretical methods, such as analysis, synthesis, generalization, specification, comparison, explication, generalization allows to achieve the goal of the study.

Based on the generalization and systematization of teaching principles classifications, the following

innovative and professional principles of realization of the author's model of professional training of future economists in the system of continuing education are singled out and substantiated: compliance of the content of professional training with modern tendencies of science development, production and technologies; coordinated use of various forms (mass, group, individual); organization and implementation of the educational process in higher education institutions; effective and productive use of modern methods and technologies of teaching and learning at different levels of economists' professional training; compliance of the results of training economists with the requirements of their professional activity, ensuring the appropriate level of their competitiveness; priority of internal motives in learning; reflections; individual feedback (taking into account the requirements of the employer-stakeholder in the formation of educational programs, determining the individual educational trajectories of applicants for higher education); continuity of requirements of the higher education institution and the stakeholder employer; competitiveness; monitoring of students' academic and professional achievements.

The following principles have been singled out and substantiated as general didactic principles of the author's model of professional training of future economists: continuous professional education and self-education of a specialist-economist; integrity; complexity; continuity, consistency and systematicity in the organization and implementation of professional training of future economists; scientific learning; formation of generalized knowledge and methods of activity; systematicity; problems of the content of education (the principle of accessibility of increasing difficulties); professional orientation of education; openness to the integral pedagogical process; integrative-contextual learning.

Keywords: *methodological bases, scientific principles, general didactic principles, innovative-professional principles, regularities, model, professional training, system of continuing education, future economists, institutions of higher education.*

Актуальність і доцільність обґрунтування наукових принципів реалізації авторської моделі професійної підготовки майбутніх економістів у системі неперервної освіти зумовлена наявністю певних суперечностей: між соціальним замовленням суспільства, актуальними вимогами до професійної підготовки майбутніх економістів, здатних до неперервної освіти впродовж життя та недостатньою методологічною базою їх забезпечення; між курсом держави на інтеграцію до європейського простору вищої освіти, який базується на концептуальних положеннях освіти протягом життя, консолідації зусиль всіх груп стейкхолдерів у професійній підготовці та браком наукового обґрунтування моделей професійної підготовки майбутніх економістів у системі неперервної освіти.

Концептуальні та методологічні засади неперервної професійної підготовки майбутніх фахівців обґрунтовано у працях А. Алексюка, О. Безлюдного, С. Гончаренка, Р. Гуревича, В. Кременя, Л. Лук'янової, Н. Ничкало, С. Сисоєвої, В. Шахова та ін.

У попередніх роботах нами теоретично обґрунтовано й розроблено авторську концепцію професійної підготовки майбутніх економістів у системі неперервної освіти [4]; розроблено модель та організаційно-педагогічні умови професійної підготовки майбутніх економістів у системі неперервної освіти [3].

Метою статті є обґрунтування наукових принципів реалізації авторської моделі професійної підготовки майбутніх економістів у системі неперервної освіти.

Методи дослідження: аналіз, синтез, узагальнення, конкретизація, порівняння, експлікація, генералізація.

У авторській моделі професійної підготовки майбутніх економістів у системі неперервної освіти використано дві групи принципів – загально-дидактичні та інноваційно-професійні, які, доповнюючи один одного, сприяють успішному досягненню мети, відображають специфіку професійної підготовки майбутніх економістів

у системі неперервної ступеневої освіти. Взаємозв'язок принципів забезпечує реалізацію цілісного педагогічного процесу, спрямованого на підвищення якості професійної підготовки майбутніх економістів.

До загальнодидактичних принципів професійної підготовки майбутніх економістів зараховано: неперервність, цілісність, комплексність, системність, відкритість, наступність, систематичність і послідовність.

Інноваційні принципи охоплюють специфіку сучасної професійної підготовки майбутніх економістів, а саме: відповідність змісту професійної підготовки сучасним тенденціям розвитку науки, технологій і виробництва; відповідність результатів підготовки фахівців-економістів вимогам сфери їх професійної діяльності та державним стандартам; неперервність професійної освіти та самоосвіти; забезпечення конкурентоспроможності майбутніх фахівців; особистісної спрямованості освітнього процесу; інтегративності; контекстності; розвиток економічного мислення і поведінки як мети професійної підготовки майбутніх економістів; індивідуальний зворотний зв'язок та ін.).

У багатьох роботах вітчизняних науковців [5, с. 103–132; 7, с. 88–92] вказано специфіку реалізації загально-дидактичних принципів у системі вищої освіти. Як основні, ними виділені принципи: гуманістичної спрямованості навчання; забезпечення єдності освітніх, розвивальних і виховних функцій навчання; професійної спрямованості навчання; науковості; систематичності й системності; доступності нарощування труднощів; свідомості, активності й самостійності студентів у навчанні; індивідуального підходу до студентів; наочності; міцності засвоєння знань, умінь та навичок; оптимізації навчального процесу; зв'язку навчання з життям; емоційності навчання.

Окрім загальнодидактичних М. Фіцула виокремив специфічні принципи навчання: єдності наукової і навчальної діяльності кафедр і викладачів; участі студентів у науково-дослідній роботі; єдності теоретичної і практичної підготовки студентів; урахування особистих можливостей кожного студента [7, с. 91–92].

У контексті реалізації особистісно-діяльнісного та студентоцентрованого підходів професійної підготовки майбутніх економістів у системі неперервної освіти, на наш погляд, значимими будуть такі принципи: становлення здобувача вищої освіти як особистості за допомогою розширення досвіду освітньої, наукової та практично-професійної діяльності; забезпечення психолого-педагогічної підтримки інтелектуального розвитку та особистісної зрілості майбутнього економіста; формулювання освітніх цілей і постановка навчальних завдань із урахуванням індивідуальних освітніх траєкторій в організації освітнього процесу; ціннісно-сміслова інтерпретація змісту професійної підготовки майбутніх економістів шляхом формування компетенцій, що передбачають засвоєння загально-гуманітарного і предметно-професійного змісту матеріалу; актуалізація мотиваційної сфери і розвиток професійної рефлексії особистості здобувача вищої освіти; формування у здобувачів вищої освіти уявлень про освітню діяльність, як процес становлення особистості; розвиток самооцінки, досягнення особистісної зрілості та самореалізації в різних видах діяльності: навчальній, науково-дослідній, професійній економічній, соціокультурній, волонтерській та ін.

Отже, випереджувальна та розвиваюча особистісно-орієнтована професійна підготовка майбутніх економістів – це процес організації взаємодії суб'єктів навчання,

що максимально зорієнтований на особистісно-професійний розвиток і специфіку професійної діяльності майбутнього фахівця-економіста.

Ураховуючи викладене вище, на основі узагальнення та систематизації класифікацій принципів навчання виокремимо такі інноваційно-професійні принципи:

1. Спрямованість вищої професійної освіти на цілісне формування і розвиток особистості майбутнього економіста – сприяє реалізації антропологічного і акмеологічного підходів у професійній підготовці у системі неперервної освіти, розвитку особистості, формуванню особистісно-професійних якостей і компетенцій.

2. Відповідність змісту професійної підготовки майбутнього економіста сучасним тенденціям розвитку науки, виробництва і технологій – забезпечує результат-орієнтований та практико-орієнтований підхід освітнього процесу з професійної підготовки майбутніх економістів. Він спрямований на використання останніх наукових міждисциплінарних досягнень та сприяє адаптації й оновленню змісту вищої освіти на основі кращих наукових практик; врахування специфіки професійної підготовки майбутніх економістів; упровадження інноваційних підходів, принципів і засобів до змістового наповнення освітнього процесу та його організаційного забезпечення, побудованого на пріоритеті професійно-орієнтованої діяльності; актуалізацію знань, умінь, навичок, сформованих компетенцій здобувача вищої освіти на рівні міждисциплінарної (інтегрованої) підготовки.

3. Узгоджене використання різних форм (масові, групові, індивідуальні) організації та здійснення освітнього процесу в закладах вищої освіти.

4. Ефективне та продуктивне використання сучасних методів і технологій навчання та викладання на різних рівнях професійної підготовки фахівців-економістів.

5. Відповідність результатів підготовки фахівців-економістів вимогам сфери їх професійної діяльності, забезпечення належного рівня їх конкурентоспроможності – реалізує компетентнісний та студентоцентричний підхід у професійній підготовці майбутніх економістів відповідно до програмних результатів навчання, що вказані в державних стандартах вищої освіти з економічних спеціальностей відповідного ступеня/рівня вищої освіти.

6. Низка принципів базована на врахуванні психологічних особливостей організації освітнього процесу у вищій школі. Так, принцип особистісної спрямованості навчання визначається: гуманістичною парадигмою освіти; соціальною затребуваністю власне особистісних якостей. Даний принцип широко потрактовано у працях учених [1; 2; 6] та спирається на антропоцентризм в освітньому процесі, тобто пріоритет цінності людини, рівноправність викладача та студента як головних суб'єктів педагогічної взаємодії.

7. Принцип пріоритету внутрішніх мотивів у навчанні визначається психологічними закономірностями розвитку особистості майбутнього економіста. Загальновідомо, що джерело активності – це потреба (як властивість, що виражає необхідність або потребу в чому-небудь), а мотив (зовнішній та внутрішній) – це форма вияву потреби. Фактично, внутрішнє усвідомлене ставлення студента до навчання, розуміння його суб'єктивної значущості для себе і своєї професійної діяльності й формують особистісний сенс навчання, сприяють особистісному розвитку і самореалізації в освітній і професійній економічній діяльності. Безумовно, освітня діяльність з професійної підготовки майбутніх економістів має полімотивований характер. Однак

найбільш ефективним буде особистісно-професійний розвиток майбутніх економістів у системі неперервної освіти, якщо він підкріплюється пріоритетом внутрішніх мотивів.

8. Принцип рефлексії нині поширився на педагогічну діяльність. В основі професійного розвитку майбутніх економістів, має бути досвід (освітньої, практичної діяльності) та рефлексія цього досвіду. У контексті досліджуваної проблеми необхідно враховувати дві функції рефлексії: забезпечити здобувачам вищої освіти якісний освітній процес їх професійної підготовки та спонукати до самоаналізу і активного осмислення цього процесу. Відтак даний принцип призводить до саморозвитку особистості майбутніх фахівців-економістів, що передбачає розвиток інтегративно-системного економічного мислення та забезпечує розвиток самоаналізу, критичності та самокритичності, регуляції та саморегуляції та ін.

9. Принцип індивідуального зворотного зв'язку дозволяє реалізовувати засади педагогіки партнерства, педагогіки співробітництва, тьюторинг. Зворотній зв'язок – це інформація, яку отримують як викладач закладу вищої освіти, майбутній фахівець-економіст, представник роботодавця-стейкхолдера, яка використовується для аналізу, узагальнення та коригування форм і методів освітньої діяльності, її результатів.

10. Принцип урахування вимог роботодавця-стейкхолдера при формуванні освітніх програм, визначенні індивідуальних освітніх траєкторій здобувачів вищої освіти дозволяє сформуванню не тільки професійні компетенції, необхідні для економічної діяльності, а й особистісні якості, професійно важливі з урахуванням вимог корпоративної культури та традицій підприємств, організацій, фірм.

11. Принцип наступності вимог закладу вищої освіти та роботодавця-стейкхолдера передбачає пред'явлення єдиних вимог до здобувачів вищої освіти в процесі реалізації взаємодії в освітньому процесі і, відповідно, спільну їх розробку представниками закладу вищої освіти та роботодавця-стейкхолдера.

12. Принцип змагальності передбачає прагнення кожного здобувача вищої освіти до максимального результату, оскільки від успішності реалізації партнерства залежить подальше працевлаштування на підприємстві. Конкуренція з одногрупниками мотивує здобувачів вищої освіти до досягненню успіху не тільки в практичному, а й в теоретичному навчанні, адже при працевлаштуванні роботодавець-стейкхолдер оцінює успішність навчання в цілому.

13. Принцип моніторингу навчальних і професійних досягнень студентів на всіх етапах реалізації взаємодії передбачає регулярне виявлення рівня засвоєння навчального матеріалу, практичних умінь і навичок, набуття компетентностей: поточний контроль під час семестрового оцінювання навчальних досягнень, участі в конкурсах наукових робіт та олімпіадах, захист практики, підсумкова атестація із залученням представників роботодавця-стейкхолдера.

Як загальнодидактичні принципи авторської моделі професійної підготовки майбутніх економістів ми виокремили:

1. Принцип неперервної професійної освіти та самоосвіти фахівця-економіста, який базується на традиціях вітчизняної економічної, філософської, психологічної та педагогічної науки, у яких ідея самовдосконалення особистості є основою її становлення і життєдіяльності.

2. Принцип цілісності, що відображає єдність цільового, змістовного, процесуального та рефлексивного компонентів професійної підготовки. Цілісність

визначається повнотою змісту всього процесу професійної підготовки (цілепокладання – досягнення цілей), де задіяні всі види діяльності майбутнього фахівця. У зв'язку з цим умовами професійної підготовки майбутнього економіста виступають: відповідність змісту підготовки фахівця характеру його майбутньої професійної економічної діяльності; розробка оптимальної методичної системи і механізму її реалізації в сучасних умовах освітнього процесу.

У контексті нашого дослідження, принцип цілісності реалізується на декількох рівнях: цілісність економічно-освітнього простору і всіх компонентів діяльності в ньому; освітній процес професійної підготовки майбутніх економістів у системі неперервної освіти; педагогічна система професійної підготовки майбутніх економістів, що базована на партнерській взаємодії здобувача вищої освіти, закладу вищої освіти та роботодавця-стейкхолдера та спрямована на забезпечення якості.

Кожен із вказаних нами рівнів зумовлений цілями і завданнями, а разом вони орієнтовані на досягнення головного результату – забезпечення готовності майбутніх економістів до професійної діяльності та підвищення якості професійної підготовки майбутніх економістів у системі неперервної освіти, тому їх співвідношення пропорційно співвідношенню частини і цілого. Відповідно до вказаного нами головного результату, головною метою функціонування педагогічної системи з реалізації авторської моделі є забезпечення взаємозв'язку всіх її рівнів і елементів для цілісного освітнього процесу з професійної підготовки майбутніх економістів.

3. Принцип комплексності сприяє реалізації комплексного підходу в освітньому процесі професійної підготовки майбутніх фахівців-економістів. У контексті нашого дослідження він реалізується на декількох рівнях: особистісно-професійний (розвиток і формування єдиного комплексу особистісних і професійно значущих якостей, спеціальних здібностей і компетенцій майбутніх економістів у процесі професійної підготовки); побудова змісту (комплексна основа побудови змісту професійної підготовки майбутніх економістів у закладах вищої освіти на рівні молодшого бакалавра, першому (бакалаврському), другому (магістерському) та третьому (освітньо-науковому) рівнях, що включає інтегральне, загальне та фахове спрямування; механізм реалізації (його основою виступає комплексна педагогічна система з реалізації авторської моделі професійної підготовки майбутніх економістів, що інтегрує інноваційні та традиційні форми, методи і технології професійної підготовки майбутнього фахівця).

4. Принцип наступності, послідовності й систематичності в організації і реалізації професійної підготовки майбутніх економістів. Його реалізація сприяє побудові освітнього процесу (на різних ступенях вищої освіти) та його змісту на основі закону діалектики – від простого до складного; збереженню наступності у розвитку загальних і спеціальних компетентностей, формування знань, умінь та навичок, професійно значущих якостей здобувачів вищої освіти, спираючись на їх особистісний, життєвий та професійний досвід; використання раціональних форм, методів і технологій педагогічної взаємодії, спрямованих на цілісну професійну підготовку майбутніх економістів.

5. Принцип науковості навчання достатньо чітко обґрунтовано у низці наукових праць [1, с. 86–87; 5, с. 111–112]. Реалізація цього принципу пов'язана з посиленням ролі науки в суспільстві; соціальною затребуваністю найсучасніших

наукових знань майбутніх економістів для їх інтеграції у швидко змінюваних світі й суспільстві; соціальним замовленням на компетентних фахівців. На наш погляд, засвоєння наукових економічних знань повинно поєднуватись із прикладами із економічного життя України та світу, однак не просто доповнюватись ілюстрацією наукових законів прикладами з життя, а бути органічним симбіозом освітнього процесу та життя. Саме цей аспект проглядається у інтеграційних цілях освіти, що реалізується шляхом засвоєння змісту освіти – набуття відповідних компетентностей, інтегративній основі змісту та інноваційних методах, технологіях і формах діяльності здобувачів вищої освіти, де необхідна інтеграція знань, умінь, навичок, компетенцій та особистісних якостей.

6. Принцип формування узагальнених знань і способів діяльності обумовлений психологічними закономірностями розвитку особистості [1, с. 87]. Цей принцип корелює з ідеєю Л. Занкова «про провідну роль теоретичних знань» [2]. Наголосимо, що набуття вміння узагальнення знань і способів діяльності формує у здобувачів вищої освіти активну особистісну позицію у процесі набуття нових знань – учіння. Рівень узагальнення знань та способів діяльності визначають можливості їх застосування, так як знання стають для особистості дієвим засобом створення як самої себе, так і якісної зміни навколишньої дійсності, що зрештою сприяє формуванню суспільства знань.

7. Принцип системності визначається низкою особливостей сучасних інтеграційних процесів у суспільстві, економіці, науці, культурі, технологіях, виробництві та ін., а також психодідактичними особливостями дієвості набутих компетенцій, сформованих знань, умінь, навичок в їх усвідомленому інтегративному застосуванні.

У працях вітчизняних учених поняття «системність» «розглядається у трьох аспектах: а) як принцип навчання; б) як якість знань учнів; в) як принцип управління навчально-виховним процесом» [5, с. 113]. На основі аналізу праць [1; 2; 5; 6], робимо висновок, що системність компетенцій, знань, умінь і навичок дозволяє усвідомити в єдності змістовно-логічні та структурно-функціональні зв'язки у змісті професійної підготовки майбутніх економістів, що сприяє формуванню системного економічного мислення. Розуміння здобувачами вищої освіти ієрархії елементів цілісного об'єкта, з'ясування значення і місця кожного елемента у його структурі, робить системні знання функціонально гнучкими, мобільними, здатними до трансформування та оновлення. Саме такі знання необхідні, адже вони сприяють особистісному та професійному розвитку майбутніх економістів.

8. Принцип проблемності змісту освіти (принцип доступності нарощуваних труднощів) визначається психологічними умовами розвитку мислення та психологічними особливостями змісту та процесу освітньої діяльності. У наукових працях М. Данилова, Л. Занкова, І. Підласого та ін. охарактеризовано сутність принципу навчання на високому рівні труднощів, вказано на суперечності між наявним рівнем знань та потребою засвоєння нових, створення проблемних ситуацій. Проблемність є психологічною закономірністю набуття нових знань, вона сприяє створенню ситуації успіху при подоланні труднощів у навчанні, а відтак особистісному та професійному розвитку майбутніх економістів.

9. Принцип професійної спрямованості навчання деталізовано у публікаціях вітчизняних науковців [5, с. 110–111]. У контексті професійної економічної освіти він

реалізується шляхом професійної підготовки у закладах вищої освіти, курсів підвищення кваліфікації, участі в тренінгах, семінарах, форумах, науково-практичних конференціях, конкурсах, фестивалях та інших формах професійної самореалізації.

10. Принцип відкритості цілісного педагогічного процесу відображено у педагогіці, теорії та методиці професійної освіти, методиці викладання економіки, водночас реалізує синергетичний підхід в освіті.

11. Принципи інтегративно-контекстного навчання корелюють із загально-дидактичними принципами, доповнюючи їх особистісно-професійним аспектом.

Обґрунтування та аналіз загальнодидактичних та інноваційно-професійних принципів виявив їх інтегративний зв'язок на рівні загальнопедагогічних категорій: цілісність, гуманізація освітнього процесу, науковість як змістове ядро освітнього процесу. Тому вони визначені нами як закономірності професійної підготовки майбутніх економістів. Отже, розглянуті закономірності та принципи виступають основою педагогічної системи реалізації авторської моделі професійної підготовки майбутніх економістів. У подальшому науковий пошук доцільно спрямувати на аналіз результатів упровадження авторської моделі професійної підготовки майбутніх економістів у системі неперервної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гриценко Л. И. Теория и практика обучения: интегративный подход. М.: Академия, 2008. 240 с.
2. Занков Л. В. Избранные педагогические труды. М.: Педагогика, 1990. 424 с.
3. Кирдан А. П. Модель и организационно-педагогические условия развития профессиональной подготовки будущих экономистов в системе непрерывного образования. *Nauka i Studia. Pedagogiczne Nauki. Polska: Przemysl*, 2019. № 9(198). С. 32–40.
4. Кирдан О. П. Концепція та педагогічна система результат-орієнтованої професійної підготовки майбутніх економістів. *Jurnalul Umanitar Modern*. 2018. № 1. С. 22–27.
5. Лекції з педагогіки вищої школи: навч. посіб. / за ред. В. І. Лозової. Харків: ОВС, 2006. 496 с.
6. Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія / за заг. ред. В. С. Курила, Є. М. Хрикова. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2013. 248 с.
7. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. К.: Академвидав, 2006. 352 с.

REFERENCES

1. Gritsenko, L. I. (2008). *Teoriia i praktika obucheniya: integrativnyy podkhod*. M.: Akademiya [in Russian].
2. Zankov, L. V. (1990). *Izbrannyye pedagogicheskiye trudy*. M.: Pedagogika [in Russian].
3. Kirdan, O. P. (2019). Model' i organizatsionno-pedagogicheskiye usloviya razvitiya professional'noy podgotovki budushchikh ekonomistov v sisteme nepreryvnogo obrazovaniya. *Nauka i Studia. Pedagogiczne Nauki. Polska: Przemysl*, 9(198), 32–40 [in Russian].
4. Kirdan, O. P. (2018). Kontseptsiia ta pedahohichna systema rezultat-orientovanoi profesiinoy pidhotovky maibutnikh ekonomistiv. *Jurnalul Umanitar Modern*, 1, 22–27 [in Ukrainian].
5. Lektsii z pedahohiky vyshchoi shkoly: navch. Posibnyk. (2006). V. I. Lozovoi (Ed.). Kharkiv: OVS. [in Ukrainian].
6. Metodolohichni zasady pedahohichnoho doslidzhennia. (2013). V. S. Kuryla, Ye. M. Khrykova (Ed.). Luhansk: Vyd-vo DZ «LNU im. T. Shevchenka» [in Ukrainian].
7. Fitsula, M. M. (2006). *Pedahohika vyshchoi shkoly*. K.: Akademvydav [in Ukrainian].